

APROXIMACIÓ AL VOCABULARI DE LA FESTA D'ELX¹

Hèctor CÀMARA I SEMPERE
Universitat d'Alacant

1. INTROIT

Al voltant de la *Festa* o *Misteri d'Elx*, que se celebra els dies 14 i 15 d'agost de cada any, gira tot un món festiu, popular, religiós, teatral, musical, que li dona un sentit molt complex. Hom pot gaudir amb una important obra del teatre medieval conservada sorprenentment fins avui, però, si té un instint perspicaç, descobrirà una agradable festa mediterrània on el dol i l'alegria s'entrellacen al voltant d'un temps mític de rerefons religiós, on encara els treballs preparatius passen amb cura de pares a fills, on les llàgrimes s'escampen cada vegada que l'Assumpta és coronada, on els víctors ressonen forts com la pólvora. També descobrirà un important repertori musical: contrafacta medieval i polifonia renaixentista, guarnides amb una important ornamentació melismàtica popular. Tot açò i molt més —litúrgia, iconografia, història, etc.— amaga la *Festa d'Elx* sota una imatge cada dia més propagandística (política, turística i econòmica) que no li escau molt bé.

Aquest món, com no pot ser d'una altra manera, amaga un valuós lèxic que cal determinar per tal de potenciar i conservar-ne l'ús. Així, doncs, el vocabulari que proposem, l'objectiu del qual és dotar d'una eina de consulta immediata i directa d'un dubte concret sorgit a l'hora de fer un estudi, de llegir un article o, fins i tot, en el moment d'explicar o d'entendre els elements que conformen el *Misteri d'Elx*, pretén fixar un conjunt de mots relacionats amb aquest drama assumpcionista. Aquesta fixació és important en uns temps en els quals hom comença a modificar els termes segons criteris personals poc rigorosos, sense fer cas de la tradició, la documentació i la bibliografia existent.² Mitjançant aquestes fonts hem establert el terme correcte i l'ús apropiat.

1.1. Altres reculls anteriors

¹ *La Rella*, 14 (2001), p. 75-98. Text revisat el 26 d'octubre de 2007.

² Un exemple d'açò és la terminologia utilitzada al Museu Municipal de la Festa on podem trobar: «àngels d'andador» en lloc d'«àngels de coixí i de mantell», «Sant Tomeu» en lloc de «Sant Tomàs» o «màscara de la Mare de Déu dormida» en lloc de «mascareta».

Encara que fins avui dia no s'ha realitzat cap recull sistemàtic del lèxic de la *Festa d'Elx*, sí que podem trobar dos petits glossaris anteriors a aquest vocabulari. Un és el «Glossari» que inclou Alfons Llorenç com a apèndix al final del seu conte *Món i Misteri de la Festa d'Elx*³ per aclarir alguns dels termes que apareixen en la seua narració. Es tracta d'un recull en català amb 26 entrades, les definicions de les quals abasten el sentit conegut de la paraula i el sentit que rep en la *Festa*. Si bé alguna vegada es deté breument en l'etimologia o en la forma de pronunciar a Elx, les definicions són molt simples i reduïdes, però si tenim en compte per a qui estan dirigides (xiquets i xiquetes que comencen a apropar-se a la *Festa* a través d'aquest conte), és una solució prou adequada.

L'altre es tracta del «Glosario», amb 36 termes, que Luis Maestre inclou en la seua obra de divulgació sobre la *Festa*.⁴ Les definicions de les paraules s'estructuren aquí en petits apartats separats entre si que s'allunyen del model amb entrades dels diccionaris que, en canvi, Llorenç sí que ha utilitzat. L'aportació més important és la utilització d'imatges que complementen l'explicació, però arriba a fer-ne un ús excessiu. Introdueix bastants inexactituds i, a vegades, les definicions se centren massa en aspectes poc relacionats amb la representació. Hom troba a faltar termes com *nit de l'albà*, *judiada*, *processó*, *roà*, etc. i, en canvi, s'inclouen paraules amb poca rellevància (*Adonai*, *arxiprest*, *trops*, etc.).

Aquests reculls, tanmateix, no pretenien ser exhaustius i la finalitat era la de complementar una obra que no tenia com a objectiu el fet de recollir el lèxic de la *Festa*. En canvi, el vocabulari que ara presente, encara que tampoc és exhaustiu, ja que s'ajusta a l'extensió d'un article limitat de pàgines, té la intenció d'apropar-se directament al fons lèxic d'aquest drama assumpcionista i del món festiu i popular que l'envolta.

1.3. Descripció del vocabulari

En el moment que vaig començar a redactar aquest vocabulari vaig tenir present sempre que l'ideal que hauria de portar-lo endavant era el d'utilitat. El vocabulari, com comentat adès, té la pretensió d'arribar a ser una eina eficaç de

³ Alfons LLORENÇ, *Món i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, València, 1986, p. 39-43.

⁴ Luis MAESTRE, *Misteri d'Elx. Tradición y cultura*, Diario La Verdad, Alacant, 1995, p. 99-127.

consulta, alhora que fixa l'ús correcte dels mots, i, per tant, la forma de presentació havia de ser el més clara possible. En cap moment he intentat fer una obra lexicogràfica, haguera estat massa presumptuós per la meua part, sinó que he considerat el model de vocabulari com el més idoni per fer una recopilació i una síntesi dels coneixements sobre la *Festa d'Elx*, d'ací la peculiar estructura de les definicions.

Les definicions, en la majoria dels casos, són dobles, és a dir, hi ha una primera amb el sentit més general i conegut de la paraula i una segona que es correspon al sentit de la paraula en l'àmbit de la representació. La definició «general» és concisa i se centra només en l'accepció més propera al sentit que rep en la *Festa*. La segona defineix el terme que directament s'hi relaciona. Només quan les dues definicions no tenen res a veure o el sentit que pren en la *Festa* és idèntic al sentit comú, apareix una única definició, basada en l'ús precís que té la paraula a Elx.

La segona definició, aquella que està en relació amb la *Festa*, va precedida d'una abreviatura en versaleta que indica el tema a què pertany. D'aquesta manera, definim el camp d'acció que li correspon al mot dins de l'àmbit del *Misteri d'Elx*. Les denominacions que faig servir estan inspirades en les que utilitzen Joan Castaño i Biel Sansano⁵ per tal de classificar els diferents articles que reediten, malgrat que mínimament reelaborades per adaptar-les adequadament al vocabulari. Així, els seus «aspectes teatrals» són ací l'«escenografia», encara que també es fa alguna referència a termes teatrals més generals, la immensa majoria són mots relacionats amb la posada en escena i, per tant, hem preferit utilitzar aquesta denominació; l'«organització» és autònoma a la «història», però sense deixar d'estar relacionades, així com la «llengua» amb la «literatura» i la «religió» i la «litúrgia» són independents. A més a més, hem inclòs un tema nou: «personatges».

El gènere no era del tot necessari però hi ha casos en què es podria originar alguna mena de dubte, així que hem decidit finalment incloure'l. Les definicions estan relacionades entre si per tal d'ajudar a una major comprensió del terme. D'aquesta manera, quan hi ha una paraula en cursiva entre parèntesi es remet a aqueixa paraula per poder ampliar la definició. He omés la citació de totes les paraules relacionades

⁵ Joan CASTAÑO i Gabriel SANSANO (eds.), *Història i crítica de la Festa d'Elx*, Departament de Filologia Catalana, Universitat d'Alacant, Alacant, 1998.

amb un terme concret ja que allargarien el vocabulari i el farien confús i, d'aquesta manera, només indique aquells mots que milloren la comprensió d'un terme concret.

En el moment que vaig tancar —temporalment— el recull tenia 207 paraules recollides, de les quals he elegit 123 (60%) per a aquest article. Les paraules que ací apareixen són aquelles que he considerat d'ús més extens i de major interès per a la comprensió global de la *Festa d'Elx*. Finalment, he d'agrair l'ajuda prestada per Joan Castaño, Gaspar Jaén i Biel Sansano, que han sabut sempre indicar-me la direcció correcta a seguir com a novençà que sóc en aquests afers.

1.4. Abreviatures

ARG	ARGUMENT
ESC	ESCENOGRAFIA
FES	FESTES
HIST	HISTÒRIA
ICON	ICONOGRAFIA
LIT	LITERATURA
LITURG	LITÚRGIA
LING	LLENGUA
MUS	MÚSICA
ORG	ORGANITZACIÓ
REL	RELIGIÓ

2. VOCABULARI DE LA FESTA D'ELX

ALBÀ, NIT DE L'. (albada>alba(d)a>albà) *f* **1** (Albada) La primera claredat del dia. **2** *FES* Espectacle pirotècnic que té lloc la nit del 13 d'agost com a ofrena a la Mare de Déu de l'Assumpció en el qual els il·licitans llancen focs d'artifici des del terrats dels edificis. Tres quarts abans de mitjanit es comencen a llançar palmeres (coetons de colors que esclaten alhora formant un ventall mig obert) i a partir de les 23'30 h. comencen a disparar-se gran quantitat de coets (la *coetà* o el *coet ofrena*). Poc abans de les dotze, els llums de la ciutat s'apaguen i, a mitjanit, es llança des del campanar de Santa Maria la «palmera de la Mare de Déu» que il·lumina tot el poble. La nit, doncs, es fa dia i se n'explica així la denominació. El primer document que parla d'aquesta celebració és la consuetud de 1625.

ANDADOR. (cast.) *m* **1** Passadís. **2** *ESC* Passadís inclinat i tancat amb balustrada que dóna accés al cadafal (→*cadafal*) des de la porta Major. Simbòlicament, és una mena de via ascètica on Maria experimenta el sofriment del seu Fill en les estacions que recorden la seua Passió. Ja se'n coneix l'ús escènic des del s. xv.

ÀNGEL. *m* **1** Paraula derivada del grec *anguelos* ('missatger') que es refereix a un esperit celestial, intermediari entre Déu i els homes. **2** *PER a)* Al *Misteri d'Elx*, personatge celestial que davalla en un giny aeri (mangrana o araceli) encarregat de dur un

missatge diví dirigit a Maria o als apòstols. **b)** *l'àngel* es refereix concretament al personatge que davalla en la mangrana (→*mangrana*) amb la missió d'informar Maria de la seua mort, fer lliurament d'una palma com a penyora del seu immediat traspàs al Paradís i, en l'ascens, concedir-li el desig de veure els apòstols. **c)** Cada un dels sis personatges, a banda de les Maries, que conformen el seguici marià (→*àngel de coixí, àngel de mantell, seguici*).

ÀNGEL DE COIXÍ. *m* **PER** Cada un dels dos nens, caracteritzats com a àngels (sense ales), que acompanyen Maria (→*seguici*), encarregats de portar un coixí de vellut carmesí que han de col·locar sobre el terra quan Maria s'agenolle a l'andador.

ÀNGEL DE MANTELL. *m* **PER** Cada un dels quatre nens, caracteritzats com a àngels (sense ales), que acompanyen Maria (→*seguici*), encarregats de sostenir-li el mantell.

ÀNGEL MAJOR. *m* **PER** Personatge celestial, situat en la peanya central de l'araceli (→*araceli*), encarregat de transportar l'ànima de la Mare de Déu al Cel quan mor en la primera jornada i d'unir-la al cos en el moment de la seua assumpció en la segona. Es caracteritza per ser un sacerdot, per vestir com amb alba, estola i cingle, i per ser l'únic personatge sense intervenció, que per la seua funció, indumentària i fonts documentals en què es basa la representació de la *Festa*, deu ser una reminiscència de la participació de Jesucrist (en un moment del s. ^{xvi} l'escena hauria estat modificada dintre d'un procés de fixació del text). El 1632 és denominat el Jesús (→*Jesús, el*).

ANIMETA. *f* **1** En llenguatge popular, principi vital de l'home que s'oposa al cos. **2** **ESC** Nom popular que rep la petita imatge de la Mare de Déu que simula ser la seua ànima, recollida per l'Àngel Major (→*Àngel Major*) després de morir. Ja apareix inventariada el 1634 una imatge de l'ànima, encara que l'actual és del s. ^{xix}. Iconogràficament, aquest tipus de representació (Crist subjectant una petita imatge de Maria) ja la trobem en imatges bizantines del s. ^x, d'on passaren a Occident i perduraren fins al Concili de Trento.

APÒSTOL. *m* **1** Cada un dels dotze deixebles que van ser instruïts per Jesús. **2** **PER** Cantor que interpreta a un dels dotze apòstols, que, miraculosament, són transportats davant Maria, per exprés desig seu, amb la finalitat de soterrar-la.

ARACELI. (llat. *ara*, 'altar'; *caelum*, 'cel') *m* **ESC** Estructura metàl·lica guarnida tota d'oripell amb quatre peanyes laterals on se situen a dalt dos àngels-homes i a baix altres dos àngels-nens que polsen una guitarra, una arpa i dos guitarrons respectivament, i una peanya central on se situa l'Àngel Major (→*Àngel Major*) o la imatge de l'Assumpta. Té la funció de pujar l'anima de Maria al Cel durant la primera jornada, i el cos (suposadament amb l'ànima que ha baixat l'Àngel Major) durant la segona. És un giny que té els seus orígens en les representacions medievals de l'Emperador i la Sibila. Apareix documentat, entre altres llocs, al drama assumpcionista de València (principis del s. ^{xv}), possible referent del d'Elx.

ARROVA DE L'OLI. *f* **HIST** Administració que rebia la donació d'una arrova (±12,5 kg) d'oli per cada caldera que fabricara sabó a Elx en dies festius i destinava aquestes rendes al manteniment de les tramoies i del vestuari de la *Festa*. Va dependre fins el s. ^{xviii}, que passà a mans del Consell, de la Confraria de Nostra Senyora i al seu càrrec hi

havia un majordom o clavari. El Consell va decidir-ne la supressió el 1740 pel descens de la producció d'oli.

ASSAIG GENERAL. *m* FES Representació reduïda del *Misteri d'Elx* celebrada en dies anteriors a la representació tradicional (14 i 15 d'agost) en què hom pot veure els dos actes en una mateixa sessió pagant una entrada. A partir de 1924 es començà a fer un el dia 13 per la vesprada amb l'interès per als investigadors i turistes de poder assistir a la representació amb les portes de l'església tancades. El 1972 s'ampliaren els assajos als dies 11 i 12 per la nit.

ASSUMPCIÓ. *f* REL Festivitat cristiana que commemora l'elevació en cos i ànima al cel de la Mare de Déu per gràcia del seu fill Jesús. Començà a celebrar-se entre els s. VI i VII, primer a Orient, però no fou fins els s. VII-VIII quan rebé el nom d'Assumpció i se'n fixà la data el 15 d'agost, relacionada amb festivitats paganes dedicades al repòs de la terra entre la recollida del blat i la verema i a Diana (deessa verge, jove i fecunda).

BACALLAR. *m* ESC Petit eixamplament de forma triangular al costat nord de la plataforma que hi ha al buit de la cúpula de Santa Maria (→*tramoia*) amb la funció de permetre el pas folgat dels personatges celestials cap als aparells aeris que hi ha penjats de la càbria (→*càbria*).

BIGA, LA. *f* ESC Terme popular que fa referència a la jàssera que subjecta la tramoia que hi ha col·locada sobre el buit de la cúpula (→*jàssera*).

CÀBRIA. *f* 1 Aparell per alçar coses feixugues format per tres bigues inclinades convergents en la part superior, on hi ha una politja per on passa una corda. 2 ESC Aparell situat a la plataforma de la cúpula de Santa Maria compost de dos pals inclinats sobre l'eix de les portes del cel (→*portes del cel*) units en els extrems que, mitjançant una corriola doble situada en el seu àpex (→*tròcola*), permet baixar i pujar els diferents aparells aeris.

CADAFAL. *m* 1 Plataforma elevada per a estar-s'hi els personatges d'un acte. L'ús escènic d'aquest element en la cultura catalana el trobem ja a principis del s. XIV. 2 ESC Entarimat de fusta alçat al creuer, d'1'5 m d'altura amb una superfície de 8 x 7 m, tot envoltat d'una balustrada, al qual s'accedeix des de l'andador (→*andador*). En la primera jornada representa la casa de Maria i en la segona la vall de Josafat amb el sepulcre al bell mig. Simbòlicament, és l'espai sagrat d'unió del món terrenal (espai i personatges) amb el celestial (espai i personatges).

CADAFalet. *m* ESC Petit empostissat que es col·loca al presbiteri durant l'Octava de la Mare de Déu (→*Salves*) al qual s'accedeix mitjançant unes escales laterals. Al damunt se situa sobre un llit del s. XVIII (→*Llit de la Mare de Déu*) la imatge de la Verge, que simula estar morta amb l'ús d'una mascareta (→*mascareta*).

CADIRA. *f* ESC Aparell aeri utilitzat per a l'assumpció, avui desaparegut, documentat el 1530. Deu tractar-se d'un element incorporat a l'araceli (→*araceli*) on es devia col·locar la imatge de la Mare de Déu (sedent?), ja que cal l'acompanyament dels àngels perquè l'escena tinga sentit.

CAIXA DE LES TRES CLAUS. *f* HIST Caixa forta del Consell on es guardava la documentació més important que conformava l'ordenació legal d'Elx que, per a major seguretat, era obert amb tres claus repartides entre el Justícia, un Jurat i el notari. A partir del

1609, quan l'organització de la Festa passà a mans del Consell, la consuetud de la *Festa* fou guardada en aquesta caixa per impedir que es copiara o retocara (→*ocultisme*).

CALVARI. *m* **1** Lloc on fou crucificat Jesús. **2** ^{ESC} Segon lloc sant que visita Maria de camí al cadafal com a record de la Passió del seu Fill, simbolitzat per un petit altar col·locat al tercer pilar de la nau, al costat de l'Epístola, amb la representació d'un mont amb tres creus. Antigament, estava situat a la tercera capella de la banda sud.

CANTOR. *m* **1** El que té com a ofici cantar. **2** ^{MÚS} Aquell que interpreta un dels personatges de la *Festa*. En un principi, foren eclesiàstics, fins ben entrat el s. XIX (ara per ara només Sant Pere, l'Àngel Major i el Pare Etern són sacerdots). Com a professionals, pertanyien a la capella de música de Santa Maria, encara que a vegades es contractava gent d'altres pobles. El 1835 el Consell va eliminar aquesta capella i els aficionats il·licitans començaren a fer-se càrrec de la representació.

CAPELLA DEL MISTERI D'ELX. *f* **1** (Capella) Cantors de música religiosa. **2** ^{MÚS} Nom que des de la creació del Patronat del Misteri d'Elx, reben el conjunt de cantors (→*cantor*) que interpreten la *Festa*.

CARTÓ. *m* ^{MÚS} Cadascuna de les partitures dels s. XVIII i XIX amb les cobles de l'Araceli (→*Araceli*) i la Coronació (→*Coronació*), perforades per la banda inferior per a poder penjar-les als instruments o a l'aparell aeri i, així, utilitzar-les en la representació, que van ser eliminades amb la reforma dels anys 50.

CASA DE LA FESTA. *f* ^{HIST} Edifici situat a pocs metres de Santa Maria, seu del Patronat del Misteri d'Elx, lloc de reunió de la Junta Local Gestora (→*Junta Local Gestora*), lloc d'assaig dels cantors, arxiu, centre cultural, etc. L'edifici, construït l'any 1988, està situat en el lloc on es trobava l'antic Hospital de la Caritat, del qual només es conserva la façana, construïda a finals del s. XV en un estil de transició entre el gòtic i el Renaixement.

CATIFA. *f* **1** Peça teixida amb la funció d'adornar o cobrir el sòl. **2** ^{ESC} Peça que s'estén al llarg de tot l'andador i pel cadafal (→*andador*, *cadafal*), dissenyada per Manuel Benedicto i teixida per la Real Fàbrica de Tapices el 1959, que substituï l'antic encatifat de flors.

CEL. *m* **1 a)** Regió superior on resideix Déu i les ànimes benaventurades també conegut com a Paradís. **b)** Espai escènic del teatre medieval que simula el Paradís situat, en un primer moment, a l'altar (que coincidia amb l'est, per on naixia el sol, és a dir, la llum) o en llocs elevats de la pròpia església i que, amb el temps, es col·locà, amb una intenció més naturalista, a la volta, al cimbori o a la cúpula (paral·lel de la volta celest) des d'on es permetia l'acció vertical. **2** ^{ESC} **a)** A Elx, espai escènic articulat en una part visible (llenç del cel i ginys aeris) i en una reservada als tramoistes i als aparells que permeten el moviment vertical (→*tramoia*). El 1760 l'arquitecte Marcos Evangelio modificà la seua situació tradicional sota l'arcada i el col·locà a la cúpula amb la qual cosa dotà l'escena de continuïtat i unitat segons el concepte barroc de l'espai. **b)** Llenç pintat amb núvols i àngels que cobreix l'anell toral de la cúpula de Santa Maria d'Elx (15 m) amb dos finalitats: simular el cel i amagar la tramoia. Té

una obertura quadrada al costat del presbiteri per on davallen els aparells aeris (→*portes del cel*).

CLAUS. *f* **1** Atributs de sant Pere com a cap de l'església cristiana consistents en una clau d'or (poder d'absolució) i una altra de plata (poder d'excomunicació). **2** ICON Símbol que porta sant Pere a la *Festa* consistent en dues claus daurades de metall. Aquest tipus de símbols icònics eren molt comuns en les representacions medievals per a distingir els personatges.

CLAVARIA. *f* **1** Junta encarregada d'organitzar la festa d'un sant. **2** HIST El Consell de la vila (→*Consell*) creà el 1609 la Clavaria de Nostra Senyora amb la finalitat d'administrar les rendes per a l'organització de les festes d'agost (representació i festes cíviques).

COBLA. *f* LIT Conjunt de versos relacionats per la rima. En concret, la *Festa d'Elx* està composta de seixanta-cinc cobles i dos-cents cinquanta-vuit versos, la majoria, noves rimades (versos octosíl·labs apariats). El 67,6% del text seria del s. xv i el 32,4% del xvi.⁶

COMPLETES. *f* **1** Darrer cerimonial amb què s'acaben les hores canòniques del dia. **2** LITÚRG FES Hora de començament de la segona jornada o «Festa», tal com indiquen les consuetes.

CONFRARIA DE NOSTRA SENYORA DE L'ASSUMPCIÓ. *f* ORG HIST Entitat religiosa encarregada d'organitzar la *Festa* i el conjunt de cultes dedicats a la Mare de Déu de l'Assumpció, l'existència de la qual ja està datada el 1530 (→*cadira*) amb seu a l'ermita de sant Sebastià. Els ingressos de què disposava provenien d'almoines, de l'arrova de l'oli (→*arrova de l'oli*) i de les ajudes del Consell. Va desaparèixer al s. xix, encara que va deixar d'organitzar la representació el 1609 (→*Consell*).

CONSELL. *m* **1** A l'Antic Règim, òrgan administratiu municipal per a discutir i resoldre assumptes d'interés públic format a Elx (s. xviii) per 24 consellers que conformen el Capítol, dirigit per un Justícia, tres Jurats i un Síndic, reunits en Sitiada. **2** ORG HIST Etapa a partir del 1609 en què el Consell Municipal començà a organitzar la *Festa*, fent front a la manca de diners de la Confraria (→*Confraria de Nostra Senyora de l'Assumpció*). Es van crear taxes administrades per la Clavaria (→*Clavaria*) i els càrrecs de cavallers Electes (→*Electes, cavallers*). Amb l'arribada de l'estat liberal es van dedicar menys diners i la representació va entrar en un període de decadència escència que durà fins la restauració 1924, portada a terme per la Junta Protectora de la Festa (→*Junta Protectora de la Festa*).

CONSUETA. **1 f a)** Llibre que conté les normes acostumades a seguir en les cerimònies litúrgiques. **b)** Manuscrit amb el text i les acotacions d'una peça dramàtica (→*drama*). **2 ESC a) f** Llibret en què es conserva el text històric, tant literari com musical, del *Misteri d'Elx*, amb les acotacions per a la correcta escenificació. S'han conservat cinc textos, còpies de la consuetat original que la Confraria de Nostra Senyora i el Consell guardaven (→*caixa de les tres claus*): 1625 (text literari), 1639 (text

⁶ Aquests valors els hem deduït d'Antoni FERRANDO: «La llengua del Misteri d'Elx», a *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge a Germà Colon*, M. Metzeltin, Tübingen, 1989, p. 75-89.

literari i musical), 1709 (text literari i musical), 1722 (copia l'anterior) i 1752 (copia el del 1625). **b)** *m* Ajudant del mestre de cerimònies (→*mestre de cerimònies*) en la posada en escena de la representació: consuetada del cel, consuetada de la porta Major, consuetada del cadafal i consuetada de la sagristia.

CONTRAFACITUM. *f* **MÚS** Tècnica consistent a adaptar textos nous a melodies preexistents, comuna en representacions teatrals medievals. En la *Festa d'Elx* es documenta aquesta pràctica tant en el repertori monòdic (→*gregorià, cant, monòdia*) com en el polifònic (→*polifonia*).

CORONACIÓ. *f* **1** Acte de posar una corona. **2 a)** *ARG* Escena de la *Festa* en què la Santíssima Trinitat (→*Trinitat*), des de l'aparell de la coronació, corona la imatge de la Mare de Déu, situada al centre de l'araceli, a mig camí del cel. L'espectacularitat rau en la simultaneïtat d'aquests dos aparells en escena (→*tròcola*), en el llançament d'una gran quantitat d'oripell, en el llançament de coets, en el volteig de les campanes i en els aplaudiments i víctors del públic. La coronació de Maria, doncs, és la culminació de la seua assumpció. Iconogràficament, trobem una evolució des de la Mare coronada pel Fill, del s. xv, fins a la solució il·licitana on apareix la Trinitat, predominant ja al s. xvi. **b)** *ESC* Aparell aeri revestit d'oripell format per un seient central, on és el Pare Etern (→*Pare Etern*), i dues peanyes laterals, per a les altres dues persones divines representades per nens (→*Trinitat*). És un giny específic d'Elx, ja que la resta de drames coneguts fa la coronació en el Paradís.

DORMICIÓ. *f* **REL** Concepte referit al traspàs de Maria que posa de manifest la temporalitat de l'esdeveniment, conseqüència del caràcter pur i sense pecat de la Mare de Déu. Els orígens iconogràfics de l'escena els trobem al s. x a Bizanci amb una estructura definida: una línia horitzontal, el cos de Maria, oposada a una línia vertical, Jesús, i al voltant els apòstols i els àngels.

DRAMA. *m* *ESC* Peça de teatre religiós nascut a les esglésies medievals com a complement de la litúrgia que, en un principi, consistia en un diàleg en llatí acompanyat de gestos lligat a l'introit de la missa (trops). Amb el temps, aprofitant, d'una banda, els elements escènics que aquests drames proporcionaven i, per altra, els espectacles en què els joglars recitaven passatges de la Història Sagrada, l'Església va potenciar l'aparició dels drames religiosos en romanç, en un primer moment, al carrer i, ja al segle xv, dins del temple cristià.

ELECTE, CAVALLER. *m* *PER HIST* Cada un dels dos càrrecs que el Consell començà a designar a partir del 1609 amb el fi d'organitzar les festes d'agost amb els diners arreplegats per la Clavaria (→*Clavaria*) i que avui en dia es mantenen com a càrrecs honorífics que seuen a la vora del cadafal. Antigament, participaven també d'apuntadors (eixien de l'església per tal d'introduir els actors en escena), funció que en l'actualitat s'ha mantingut de forma simbòlica quan fan entrar sant Joan en la primera jornada i sant Tomàs en la segona. Vesteixen de gala i porten una vara daurada com a senyal d'autoritat.

ESTACIÓ. *f* **1** Representació artística d'una escena de la Passió que forma part del Via-Crucis. **2** *ESC* Cadascun dels tres petits altars col·locats en tres pilastres de la banda sud de la nau on hom representa els Sants Llocs (→*Getsemaní, hort de, Calvari, Sant*

Sepulcre) que Maria visita al principi de la representació com a recordatori dolorós i exemplar del seu Fill.

ESTENDARD. *m* FES Penó blanc amb la insígnia de la Mare de Déu de l'Assumpció d'Elx brodada (dibuix de la consuetud del 1709) que el cavaller Portaestendard (→*Portaestendard, cavaller*) carrega en la processó del 15 d'agost (→*processó-soterrament*).

EVANGELIS APÒCRIFS. *m* ARG Escrits sobre la vida de Jesús no reconeguts per l'ortodòxia catòlica que volien suplir la manca de dades dels Evangelis canònics. Entre aquests trobem narracions referides a la mort i l'assumpció de Maria que recollirien relats de tradició oral que haurien aparegut els primers anys del Cristianisme. Podem considerar l'escrit de Joan el Teòleg (s. IV-V) com a el primer relat assumpcionista conegut.

EXÈQUIES. *f* LITÚRG Ritus funerals dels cristians en memòria d'un difunt. El soterrament de la Mare de Déu al *Misteri d'Elx* està inspirat en aquests cerimonials.

FESTA, LA. *f* **1** Solemnitat que commemora un esdeveniment i dona esplai a la gent. **2** FES **a)** Nom popular i tradicional que ha rebut la representació a Elx. Fou a partir del 1609, en el moment que el Consell es féu càrrec de la seua organització (→*Consell*), quan fou coneguda com a *la Festa* per excel·lència de la vila d'Elx. **b)** Segon acte de la representació que es celebra el 15 d'agost i que té com a argument el soterrament, l'assumpció i coronació de la Mare de Déu. **c)** *Festa d'Elx*. Drama religiós (→*drama*) cantat en llengua catalana d'origen tardomedieval (finals del s. XV) que s'escenifica dins de l'església de Santa Maria d'Elx, els dies 14 i 15 d'agost i que representa la mort, assumpció i coronació de la Mare de Déu.

FESTES D'AGOST. *f* FES Denominació que fa referència al conjunt d'actes que conformen la celebració de la festivitat de l'Assumpció a Elx, del 6 al 22 d'agost (→*albà, nit de l', assaig general, festa, processó, prova de l'àngel, prova de veus, roà, salves, vespra*).

FOSSA(T). *f* **1** Clot excavat a terra, sobretot per a soterrar-hi morts. **2** ESC Cavitat al sòl de l'església, sota el buit del sepulcre del cadafal (→*cadafal*), amb una profunditat de 160 cm, que té la finalitat d'amagar la totalitat de l'araceli a la vista del públic quan baixa a arreplegar el cos de Maria. També pot referir-se a l'espai sota el cadafal on hi són els tramoistes.

GETSEMANÍ, HORT DE. *m* **1** Lloc on Jesús es retirà a resar a Déu Pare abans de ser empresonat. **2** ESC Primer lloc sant que visita Maria a l'andador com a record de la Passió del seu Fill, simbolitzat per un petit altar col·locat al segon pilar de la nau, al costat de l'Epístola, amb la representació d'una gran olivera. Antigament, estava situat a la segona capella de la banda nord.

GOIGS. *m* **1** Composicions poètiques en llaor de la Mare de Déu o un sant, molt populars a la cultura catalana. **2** FES LIT Text de seixanta-vuit versos octosíl·labs distribuïts en dèsset estrofes, amb tornada cada vuit versos, que es canta al final de les Salves de la Mare de Déu (→*Salves*). Té interès com a resum argumental de la *Festa d'Elx*. El text està documentat al s. XVIII.

GREGORIÀ, CANT. *m* **1** Cant a l'uníson propi de l'Església romana, encara que en trobem l'origen a l'Imperi franc. **2** MÚS Al *Misteri d'Elx*, de les vint-i-sis peces musicals, deu

són monòdiques, originades a partir del *contrafactum* (→*contrafactum*) d'himnes gregorians com el *Vexilla regis*.

GRAN RABÍ. *m* **1** (Rabí) Doctor del culte judaïc davant d'una comunitat. **2** *PER* Aquell que dirigeix el grup de jueus amb el propòsit de furta el cos de Maria abans d'enterrar-lo, caracteritzat com a rabí jueu amb unes grans barbes (→*judiada*).

INDICACIÓ TONAL. *f* *MÚS* Breus preludis entre cant i cant que introduí Óscar Esplà en la reforma de 1924 per tal de donar el to als cantors, subratllar els instants més espectaculars i omplir els buits per donar continuïtat musical a la representació.

JÀSSERA. *f* **1** Biga grossa que, horitzontalment, sosté altres peces de construcció. **2** *ESC* Biga mestra de gelosia de 10 m de llargària que, recolzada en la cornisa de la cúpula de l'església de Santa Maria (des de la finestra NE a la SE), sosté dues bigues de voladura que ixen de la finestra est sobre les quals hom munta la tramoia del Cel (→*tramoia*). Es tracta de l'única biga metàl·lica de tota la bastida.

JAUME, SANT. **1** El Major, va formar part dels tres apòstols més propers a Jesús i, tradicionalment, hom creu que va predicar a Hispània. **2** *PER* Cantor que representa l'apòstol homònim, caracteritzat amb el vestuari de pelegrí (capell, petxines, bordó, esclavina i la *carabasseta*), que apareix en l'escena del Ternari (→*ternari*).

JESÚS, EL. *m* *PER* Personatge de la *Festa d'Elx* documentat en un inventari de robes i objectes litúrgics de 1637, identificat amb l'Àngel Major de l'araceli (→*Àngel Major*).

JOÏÀ. (judiada>judià>juïà>joïà) *f* *ESC* Variant popular del mot judiada (→*judiada*).

JOÏO. (cast., judío>juïo>joïo) *m* *ESC* Variant popular del mot castellà *judío* (→*jueu*). Té una connotació pejorativa i és utilitzat a Elx com a insult.

JOAN, SANT. **1** Un dels tres apòstols més propers de Jesús que al Calvari rebé a Maria com a mare. Autor del quart *Evangelí*. **2** *PER* Cantor que representa l'apòstol Joan, primer en arribar davant de Maria, i que es caracteritza per portar un llibre a la mà dreta (l'*Evangelí*) i a l'esquerra la palma que li lliura Maria (→*palma*).

JOSAFAT, VALL DE. *f* *REL* Lloc, vora Jerusalem, on segons la tradició Maria volgué ser soterrada, així ho afirma el text apòcrif de Pseudo-Melitó.

JUDIADA. *f* *ESC* Escena del segon acte on un grup de jueus (→*jueu*), atrets pels cants funeraris dels apòstols, entra per l'andador amb l'objectiu de furta el cos de la Mare de Déu per cremar-lo. Els apòstols ho intenten impedir amb la qual cosa es produeix una brega que acaba amb la inclusió d'un jueu fins al llit de la Verge. Però, en el moment de agafar el cos, roman amb les «mans gafes» (→*mans gafes*) i la resta del grup, adonant-se del miracle, cau de genolls i es penedeix. Es tracta d'una escena de gran dinamisme i dramatisme que va ser eliminada per bisbe Josep Tormo a finals del s. XVIII pels avalots que formava entre la gent. Fou recuperada per Óscar Esplà en la restauració de 1924.

JUEU. *m* *PER* Cadascú dels vint-i-vuit cantors que conformen el grup que s'oposa al soterrament de Maria (→*judiada*) però que, després del miracle que deixa les «mans gafes» al jueu que s'apropa al cos de la Mare de Déu, demanen el baptisme.

JUNTA LOCAL GESTORA. *f* ORG Entitat que funciona dins del Patronat (→*Patronat Nacional del Misteri d'Elx*) amb el poder efectiu d'aquesta institució (per tant, amb les obligacions d'organitzar la *Festa*, conservar l'església de Santa Maria i difondre els seus valors). Està formada per dos presidents fixos (l'alcalde i l'arxiprest), un president gestor, un vicepresident, un secretari, un tresorer, un arxiver i quaranta vocals.

JUNTA NACIONAL RESTAURADORA DEL MISTERIO DE ELCHE Y DE SUS TEMPLOS. *f* ORG HIST Entitat encarregada de restaurar la representació amb tots els seus elements i l'església de Santa Maria després de la Guerra Civil (1936-39). Va ser creada el 1940 i pogué representar la *Festa* per primera vegada el 1941, encara que la seua tasca es perllongà fins el 1948, quan l'esmentada Junta fou transformada en el Patronat (→*Patronat Nacional del Misteri d'Elx*).

JUNTA PROTECTORA DE LA FESTA. *f* ORG HIST Entitat creada el 1924 per iniciativa de Pere Ibarra amb la intenció de restaurar la *Festa* de la decadència a què havia arribat per la manca de recursos econòmics i l'alternança política de finals del XIX i principis del XX. La revisió va ser sobretot musical i escènica, destacant la restauració de la *Judiada* (→*Judiada*). Ja amb la II República, Óscar Esplà aconseguí que el 15-09-1931 la *Festa* fóra declarada Monument Nacional.

LEGENDA DAURADA. *f* ARG Conjunt de vides de sants escrita per Jacobus de Voragine cap al 1264. El capítol 119, dedicat a l'Assumpció de la Mare de Déu i basat en l'apòcrif de Pseudo-Melitó (→*evangelis apòcrifs*), fou una important font argumental de representacions sobre aquesta temàtica, entre les quals trobem el *Misteri d'Elx*, ja que va ser el canal més important de difusió del relat a l'edat mitjana.

LLEMOŚÍ. *m* 1 Denominació incorrecta de la llengua catalana, emprada des del s. XVI a causa de l'augment de les diferències entre els diversos dialectes, que fa referència a la llengua original i que ha estat aprofitada pel secessionisme lingüístic valencià. 2 LING Terme aparegut per primera vegada al manuscrit de Cristòfol Sanç (1621) en relació a la llengua en què està escrita la *Festa*, amb el sentit de llengua antiga, i que arribà al seu cim amb Pomares Perlasia (1957), que utilitzà el terme per tal de negar la catalanitat de la llengua del *Misteri d'Elx*.

LLIBRET DE CANTOR. *m* 1 (Llibret) Llibre que conté una peça musical per a ser llegida en la representació d'una obra. 2 MÚS Cadascun dels vuit quaderns del s. XVIII, la importància dels quals rau en ser els primers que transcriuen el text musical de la *Festa* en notació moderna i per haver estat usats pels cantors en la representació. Van estar substituïts el 1841 per altre conjunt, del qual conservem deu quaderns, utilitzats fins a la Guerra Civil. També es conserva un quadern amb el cant de l'àngel de la mangrana de finals del XIX o primeries del XX.

LLIT DE LA MARE DE DÉU. *m* FES Durant l'Octava de l'Assumpció hom munta un llit sobre el qual es disposa la imatge de la Mare de Déu representant-ne el Trànsit (→*Salves*). El llit actual, d'eben amb ornaments de bronze i argent, és una donació que Gabriel Ponce de León, duc d'Aveyro i Baños i marquès d'Elx, va fer a la imatge de l'Assumpta en el seu testament l'any 1747. Aquesta tradició està vinculada al costum que, des del s. XIV, hi havia als territoris de la Corona d'Aragó de construir llits sobre els quals hom representava Maria morta.

LLITERA. *f* **1** Llit amb vares horitzontals per poder ser conduït a braços. **2** ^{ESC} Llit amb andes on és col·locada la imatge de la Mare de Déu morta per a la processó (→*processó-soterrament*) i l'escena del soterrament (→*soterrament*).

MANGRANA. (variant dialectal de *magrana*) *f* ^{ESC} Denominació que rep l'aparell aeri que transporta l'àngel (→*àngel*) per anunciar a Maria la seua propera mort i lliurar-li una palma com a penyora de la seua assumpció. Apareix per les portes del cel tancat per vuit gallons i, en el moment que les traspassa, s'obri, mostrant-ne a l'interior, guarnit d'oripell, l'àngel. El nom original fou núvol (en relació amb el seu caràcter celestial) però, amb el temps, va ser identificat per la seua forma esferoïde amb aquesta fruita i ja el 1700 trobem tal denominació en una traducció castellana de la *Festa*. Fins al 1906, data en què es pintà l'exterior de roig acarabassat amb motius eucarístics, fou de color blau amb un querubí en cada galló. La primera referència a aquest tipus de giny la trobem en la coronació de Martí l'Humà el 1399.

MAJORDOM. *m* **1** Aquell que administra o dirigeix una comunitat. **2** ^{HIST} Delegat que la Confraria de Nostra Senyora (→*Confraria de Nostra Senyora de l'Assumpció*) nomenava per a organitzar la *Festa*. El primer conegut va ser Lluís Perpinyà el 1530 (→*cadira*).

MANS GAFES. *f* ^{ICON} En la representació, càstig diví que rep el jueu que arriba fins al llit on jau el cos de Maria, que es representa amb l'engarrotament de les mans (→*judiada*).

MARE DE DÉU. *f* **1** Imatge venerada de la Verge Maria sota diferents advocacions. **2** ^{REL} *Mare de Déu de l'Assumpció*. Imatge que representa Maria assumpta venerada a Elx com a patrona que, segons la tradició, arribà a la ciutat pel mar el 1370 (→*Vinguda*) i és protagonista de la *Festa d'Elx* (→*Maria Major*). La imatge actual és una reproducció d'aquella que es va cremar al febrer de 1936 i que datava del s. XVII.

MARIA CANTAORA (cantadora> cantaora). *f* ^{PER} Denominació popular que rep la Maria Major (→*Maria Major*) en oposició a les Maries Mues, Maria Iacobé i Maria Salomé (→*Maria Mua*), les seues acompanyants, la partitura de les quals, no conservada, no es va recuperar fins als anys 50.

MARIA IACOBÉ. *f* ^{PER} Una de les dues acompanyants de Maria pels llocs sants, germana seua (també coneguda com a Maria Cleofàs) i mare de Sant Jaume Menor, representada per un nen (→*Maria Mua*).

MARIA MAJOR. *f* ^{PER} Nen que representa la Mare de Déu abans de la mort, moment en què es substituït per la imatge de la patrona (→*Mare de Déu*). També es denomina *la Maria*.

MARIA MUA (muda> mua). *f* ^{PER} Cada una de les dues acompanyants de Maria en el pelegrinatge pels llocs sants al *Misteri d'Elx* amb els noms de Maria Iacobe i Maria Salomé (→*Maria Iacobe*, *Maria Salomé*), germanes de Maria. Segons la tradició documental les acompanyants haurien d'haver estat simplement donzelles. El text musical no s'ha conservat, fet que va originar que els seus papers no s'interpretaren, d'aquí la seua denominació, en oposició a la Maria *Cantaora* (↑ *Maria Cantaora*). Va ser en la reforma dels anys 50 quan Óscar Esplà, a partir del text conservat en la consuetud del 1625, en reconstruí el cant.

MARIA SALOMÉ. *f* **1** PER Una de les dues acompanyants de Maria pels llocs sants, germana seua i mare de Sant Joan i de Sant Jaume Major, representada per un nen (→*Maria Mua*).

MAROMA. *f* **1** Corda gruixuda. **2** ^{ESC} Cada una de les dues cordes que permeten el descens dels aparells aeris: una per a la *mangrana* i l'araceli i altra per a la coronació. Es caracteritzen per estar folrades de tela blava que els tramoistes corden al mateix temps que davallen. Per tal d'evitar oscil·lacions, dies abans de la representació, són estirades penjant-ne dues pedres de grans dimensions.

MARRANO. (cast.) *m* ^{ESC} Bigueta transversal recolzada en l'inici de les dues bigues de voladura que subjecta la jàssera (→*jàssera*).

MASCARETA. *f* **1** (màscara) Careta amb què actuaven els actors antics. **2** ^{ESC} Representació de la cara de la Mare de Déu amb els ulls closos que li és posada per figurar-ne la mort i que li es treta en el moment de l'Assumpció. Ja trobem una referència en la consuetat de 1625.

MESTRE DE CAPELLA. *m* **1** El que està al càrrec d'una capella de música. **2** ^{MÚS} Director de la capella de cantors que interpreta el *Misteri d'Elx*, encarregat d'ensenyar i assajar els cants de l'obra. El primer mestre de capella conegut és Lluís Vich (1562-1594), amb l'obligació de practicar i ensenyar el cant pla i de buscar xiquets per als papers d'àngels i de Maria. A partir del 1609 el Consell, com a nou organitzador de la *Festa*, i d'acord amb l'església, començà a anomenar el càrrec de mestre de capella per a la representació. A partir del s. XVIII el bisbat oriolà féu aquest càrrec numeral de l'església i la designació per a la resta de cultes passà a dependre del bisbe, cosa que provocà la duplictat de càrrecs alguns anys.

MESTRE DE CERIMÒNIES. *m* **1** Persona encarregada de fer seguir les parts d'un ritual. **2** ^{ESC} Càrrec que va nàixer a partir de la reforma de 1924 amb l'objectiu de vetllar pel manteniment de l'acció dramàtica del *Misteri d'Elx*, tal com ha estat llegada per la tradició i les consuetes (→*consueta*).

MESTREVILA. (mestre (obrer de) Vila) *m* ^{ESC} Càrrec municipal d'origen medieval, que va funcionar a l'Antic Règim, entre les tasques del qual estava el muntatge de la tramoia de la *Festa*. Avui en dia perviu en la denominació que rep l'encarregat de la tramoia del cel.

MINISTRIL. *m* **1** Sonador d'un instrument. **2** ^{MÚS} Músic que pertanyia a la capella de músics de Santa Maria, encarregada d'acompanyar alguns moments de la *Festa*. Al s. XVIII estava composta de baix, cornetes, violins, trompes, xeremies, oboès, arpa, etc. El 1835, amb la desamortització de Mendizábal, el Consell decidí eliminar-la per emprar els diners en altres necessitats. Només restaren quatre instruments en escena: l'orgue, la guitarra i l'arpa de l'araceli i el fagot que acompanyava el ternari fins el 1924.

MISTERI. *m* **1** Denominació que rep el drama sacre en llengua romanç, documentada per primer cop a França el 1374. El terme *mystère* deriva de *ministerium* (ofici religiós) i designava les obres teatrals que representaven algun misteri teològic. En català apareix per primera vegada en el drama assumpcionista de València, de les

primeres dècades del xv. **2** *Misteri d'Elx*. **ESC** Nom que també rep el drama assumpcionista d'Elx (→*Festa, la*) i que en destaca la medievalitat i el caràcter teatral.

MONÒDIA. *f* **1** Cant a una sola veu. **2** **MÚS** Al *Misteri d'Elx*, de vint-i-sis cants deu són monòdics i presenten influències del gregorià medieval (→*gregorià, cant*). En un primer moment, la totalitat dels cants de la representació serien monòdics, creats amb la tècnica de *contrafactum* (→*contrafactum*), fins que al s. xvi s'inclogueren les peces polifòniques (→*polifonia*).

NÚVOL. *m* **ESC** Denominació que rep la *mangrana* a les consuetes i altres documents històrics (→*mangrana*).

OCULTISME. *m* **HIST** Terme que Pomares Perlasia (1957) va aplicar al costum tradicional d'amagar tot allò referent a la *Festa* per por a la Inquisició, al plagi o qualsevol persona aliena a la representació. En aquest sentit, la consuetuda original era guardada a la caixa de les tres claus (→*caixa de les tres claus*) i en el moment que es fera una còpia per a l'ús dels mestres de capella possiblement s'eliminaria l'anterior, malgrat això s'han conservat cinc còpies.

ORIPELL. *m* **1** Full de matèria brillant com l'or. **2** **ESC** Trossets de paper daurat que llancen els àngels de la *mangrana* i els àngels-nens de l'araceli quan l'aparell aeri corresponent apareix en escena. Els tramoistes el llancen en gran quantitat quan coronen la Mare de Déu, tant a propulsió pel buit de les portes del cel com per sota del llenç. Es pot considerar símbol del raig de llum tramés per la divinitat, tal com apareix ja en el mite grec de Dánae. També decora els aparells aeris.

PAL·LI. *m* **1** Tela utilitzada com a cobricel subjectada per diverses barres. **2** **ESC** Tela brodada sobre sis barres que porten altres tants jueus darrere de la imatge de la Mare de Déu en l'escena del soterrament i en la processó.

PALMA. *f* **1** Branca de palmera, simbòlicament relacionada amb la victòria, l'ànima i el paradís. **2** **ESC** Palma blanca ornada amb oripell que l'àngel de la *mangrana* lliura a Maria com a penyora del seu pròxim traspàs i perquè la porten els apòstols davant el seu sepeli. Maria la lliura a Joan, el seu apòstol més proper.

PARE ETERN. *m* **PER** Sacerdot que interpreta a Déu Pare caracteritzat amb vestits blancs i cabells i barba canosos. Se situa al centre de la Coronació, com a primera persona de la Trinitat, i és l'encarregat de coronar la imatge de la Mare de Déu (→*coronació*).

PATRONAT NACIONAL DEL MISTERI D'ELX. *m* **ORG** El 1948 el govern franquista transformà la Junta Nacional Restauradora (→*Junta Nacional Restauradora del Misterio de Elche y de sus Templos*) en aquesta institució que té com a objectius la celebració anual de la representació segons la tradició, la conservació de l'església de Santa Maria i el fet de difondre els valors de la *Festa*. En l'actualitat, està constituïda per un president d'honor (el rei d'Espanya), un president (el conseller de Cultura), un president efectiu (director general de Cultura), vicepresident primer (l'alcalde d'Elx), vicepresident segon (l'arxiprest de Santa Maria), un vicepresident tercer, un secretari i catorze vocals. Dins d'aquesta entitat se'n constituí una altra que funcionava a Elx (→*Junta Local Gestora*). Podem destacar entre la tasca desenvolupada per aquesta organització la reforma del drama els anys 50, continuació de la restuarció iniciada l'any 1924.

PERE, SANT. **1** Un dels tres apòstols més propers a Jesús, el qual rebé el nom de Cefas ('roca', 'Pere' traduït del grec) ja que seria la base de la futura Església amb la potestat d'absoldre i excomunicar, és a dir, d'obrir o tancar les portes del cel. **2** PER Sacerdot encarregat d'interpretar a aquest apòstol. Es caracteritza per portar dues claus daurades (→*claus*) i vestidures sacerdotals al segon acte, quan ha de fer les exèquies al cos de Maria.

PERSIANA. *f* ESC Enginy ideat per A. Serrano i Peral després de la Guerra Civil per tal de substituir damunt del llit el nen per la imatge de la patrona (molt més pesada que l'antiga, cremada el 1936). Consisteix en un tauler articulat sobre el qual està agenollat el nen que fa de Maria i, en el moment en què mor, rellisca i descendeix per un pla inclinat situat sota l'escenari. Alhora la imatge, que durant tot el temps ha estat amagada sota aquest tauler, ascendeix per la força d'uns contrapesos.

PESADA DE CARN. *f* HIST Obsequi consistent en una certa quantitat de carn que lliurava el Consell als cantors i músics per la participació en la representació.

POLIFONIA. *f* **1** Música que combina dos veus o més. **2** MÚS De les vint-i-sis peces musicals, setze corresponen a la reforma polifònica efectuada al s. XVI. Coneixem tres autors que hi participaren: un tal Ribera (Antoni de Ribera?, cantor de la capella pontifícia entre 1513-1523) que escrigué «Flor de virginal bellesa», «Aquesta gran novetat», «Oh, Déu Adonai» i «Nosaltres tots creem» (la judiada); Joan Ginés Pérez (1548-1612?, mestre de capella de la catedral de València) va compondre «A vosaltres venim pregar»; i Lluís Vich (organista de Santa Maria i primer mestre de capella de la *Festa* conegut, 1562-1594) és autor d'«Ans d'entrar en sepultura».

PORTAESTENDARD, CAVALLER. *m* PER HIST Persona que acompanya els cavallers Electes (→*electe*, *cavaller*) en la representació, encarregat de portar l'estendard (→*estendard*) en la processó (→*processó-soterrament*). L'encarregat de portar-lo era l'administrador de l'arrova de l'oli fins l'any 1740, en què desaparegué aquesta institució. A partir d'aquell moment, fou el Consell qui designà aquest càrrec honorífic entre la noblesa i els llicenciats il·licitans. Avui en dia, és el Patronat aquell que nomena una persona rellevant per a aquesta tasca.

PORTES DEL CEL. *f* ESC Buit per on davallen els aparells aeris, situat sota la bastida del cel (→*cel*) i sobre un forat que hi ha a la banda est del llenç. Estan formades per dos taulons corredissos que tancats deixen un forat enmig per on passen les maromes que penjen de la càbria (→*càbria*).

PROCESSÓ. *f* FES Denominació abreujada de la processó-soterrament (→*processó-soterrament*).

PROCESSÓ-SOTERRAMENT. *f* FES Acte celebrat el 15 d'agost, a les 10 del matí, on la imatge de la Mare de Déu, sobre la llitera i amb la mascareta de difunta, ix al carrer acompanyada pels cantors de la representació. Es tracta d'una ampliació de l'escena del soterrament (→*soterrament*) pels carrers d'Elx (aproximadament l'antic traçat de la muralla medieval), però amb la diferència que ix també acompanyada pels fidels i de les autoritats locals i eclesiàstiques. La processó s'obri amb el penó blanc portat per el cavaller portaestendard, seguit dels apòstols i jueus en dues fileres, la llitera amb la Mare de Déu, el pal·li, el seguici marià amb sant Pere i les autoritats.

PROVA DE L'ÀNGEL. *f* FES Cerimònia celebrada la vesprada del 10 d'agost per tal de provar el vertígen dels personatges que han de baixar en els aparells aeris. Els protagonistes són els nens que acudeixen en gran nombre. Fins els anys 50 hi havia la tradició de llançar-se *conyetes* (codonys) els uns als altres, fet que convertia l'acte en una gran batalla.

PROVA DE VEUS. *f* FES Acte que té lloc el 6 d'agost al Saló de Plens de l'Ajuntament per tal de comprovar l'estat de les veus dels nens que han de cantar en la representació. És una reminiscència de la prova que el Consell feia quan s'encarregava d'organitzar la *Festa* amb la finalitat d'elegir els cantors que l'havien de representar.

QUARTET. *m* **1** Conjunt de cantors que interpreta una peça per a quatre veus. **2** MÚS Nom que rep el grup de quatre apòstols que interpreten la peça «A vosaltres venim pregar».

REPRESENTACIÓ EXTRAORDINÀRIA. *f* FES Representació de la *Festa d'Elx* fora de les dates normals d'agost. En concret, es refereix a les representacions que commemoren a finals d'octubre i primer de novembre la proclamació del dogma de l'Assumpció (1-11-1950), la primera de les quals fou el 1954. En un principi, foren cada cinc anys fins que el 1972 augmentaren a cada any parell.

RESCÈLICA. (llat. *res*, 'cosa', *caelum*, 'cel') *f* ESC Denominació que també rep l'aparell aeri denominat araceli (→*araceli*).

ROÀ. (rodada>rodà>roà) *f* FES Es tracta d'una mena de vetlla al cos mort de la Mare de Déu, exposat damunt el cadafal a l'església de Santa Maria, oberta de bat a bat, que se celebra al llarg de tota la nit del 14 al 15 d'agost. La gent, de forma individual i espontània, amb un ciri a les mans, segueix l'itinerari que a l'endemà seguirà la processó pel matí.

SALVE. *f* **1** Oració dirigida a la Verge Maria. **2** FES REL Cadascuna de les cerimònies realitzades del 16 al 22 d'agost que conformen l'Octava de la Mare de Déu. Cada vesprada es realitza una missa amb predicació de tema marià i es canten la Salve i els Goigs (→*goigs*). Quan acaba, els fidels pugen al cadafal a besar els peus a la imatge de la Mare de Déu morta (→*Llit de la Mare de Déu*).

SANT SEBASTIÀ, ERMITA DE. HIST Edifici relacionat amb les construccions del gòtic català del xv. L'interior es caracteritza per ser d'una nau amb capelles laterals. La façana té un arc de mig punt dovellat, damunt del qual hi ha una fornícula barroca del s. xviii. Fins l'adequació de l'antic Hospital de Caritat —al costat— com a Casa de la *Festa*, l'ermita va tenir un gran protagonisme en la representació: era vestuari dels cantors, lloc d'assaig, d'ací eixien els cantors en comitiva cap a Santa Maria (→*seguici*), fou seu de la Confraria de Nostra Senyora de l'Assumpció i, fins el 1648, capella de la imatge de la Mare de Déu. Ara és utilitzada com a sala de projecció de l'audiovisual del Museu Municipal de la *Festa*.

SANT SEPULCRE. *m* **1** Tomba on fou soterrat Crist. **2** ESC Tercer lloc sant que visita Maria en l'andador com a record de la Passió del seu Fill, simbolitzat per un petit altar col·locat al quart pilar de la nau, al costat de l'Epístola, on es representa un sepulcre buit. Antigament estava situat vora la porta sud del creuer.

SANTA MARIA, Església de. **HIST ESC** Escenari on es representa la *Festa d'Elx*. L'edifici actual, construït sobre un altre renaixentista, és una de les primeres mostres barroques de la Governació d'Oriola. Té planta de creu llatina, amb quatre capelles laterals, creuer i deambulatori, des d'on s'accedeix a la capella de la Comunió, situada a l'eix longitudinal. El creuer està cobert amb una gran cúpula —lloc on se situa el Cel (→*Cel*). Tant l'exterior com l'interior es caracteritza pel tectonisme i l'ornamentació continguda. Destaca la porta Major (1682) amb una obra escultòrica de Nicolau de Bussi on es representa l'Assumpció de Maria. Es va construir entre el 1673 i el 1784 i intervingueren arquitectes com ara Francesc Verde, Joan Fauquet i Marcos Evangelio.

SEGUICL. *m* **1** Conjunt de persones que acompanyen algú. **2 a)** **FES** Comitiva formada per l'arxiprest, els cavallers Electes i Portaestendard, Maria Major amb els seus acompanyants, els cantors i les autoritats que ix des de la Casa de la *Festa* i es dirigeix a Santa Maria a l'inici de cada acte pel carrer de la Fira. La banda de música l'obri amb la interpretació del pasdoble *El Abanico*, d'Alfred Javaloyes. **b)** *Seguici marià*. **PER** Grup de sis àngels i dos Maries (→àngel de coixí, àngel de mantell, Maria Iacobe, Maria Salomé) que acompanyen la Maria Major en el pelegrinatge pels llocs sants.

SEPULCRE. **1** Cavitat on se soterra un cadàver. **2 ESC** Escotilló de 2 x 2 m obert al centre del cadafal a la segona jornada on els apòstols soterraren el cos de Maria i, sota el qual, els tramoistes substitueixen l'Àngel Major per la imatge de l'Assumpta quan l'araceli baixa per recollir el cos.

SOTERRAMENT. *m* **1** Donar sepultura a un cadàver. **2 ARG ESC** Escena de la *Festa*, basada en el ritual d'exèquies, on els apòstols i els jueus ordenen una processó al voltant del sepulcre, com la que ix el matí del 15 d'agost pels carrers (→*processó-soterrament*): creu alçada, llitera amb la imatge de la Mare de Déu i pal·li. Representa el trasllat del cos de Maria al sepulcre.

TENDAL. *m* **1** Tela estesa a distància del sòl per a fer ombra o protegir de la pluja. **2 ESC** Tela ratllada de blau i blanc, penjada de la façana principal de Santa Maria, per tal de protegir del sol els espectadors situats a l'exterior de l'església.

TERNARI. *m* **1** Conjunt de tres elements. **2 ARG** Escena en la qual es troben tres apòstols —un d'ells Sant Jaume (→*Jaume, sant*)— al principi de l'andador, després d'accedir a l'església per tres portes diferents (Major, Sant Agatàngel i Ressurreció). Es representa la trobada d'aquests apòstols en una cruïlla de camins en el moment que són transportats miraculosament fins a la casa de Maria. Interpreten la peça «Oh, poder de l'Alt imperi», on expressen l'estranyesa per haver-se trobat d'aquesta manera.

TOMÀS, SANT. **1** Apòstol que es va negar de primer a creure la Ressurrecció de Crist. Segons la tradició va predicar a l'Índia. **2 PER** Cantor que interpreta aquest apòstol, últim en aparèixer en la representació, quan la Mare de Déu està a mig camí del Cel. Primer, se n'adona que els apòstols estan al voltant d'un sepulcre i, després, que Maria està ascendint al Cel. Excusa el seu retard dient que les Índies l'han ocupat.

TORN. *m* **1** Màquina composta d'un cilindre amb una corda enrotllada que té la funció de pujar i baixar objectes pesats. **2** ^{ESC} Mecanisme de tracció humana amb dos cilindres que recullen una maroma (→*maroma*) cadascú, instal·lat a la terrassa de Santa Maria sota una caseta metàl·lica, per baixar i pujar els ginys aeris. El disseny de l'actual mecanisme fou ideat per Marcos Evangelio el 1760 (→*Cel*).

TRAMOIA. *f* **1** Conjunt d'elements usats en el teatre per a fer transformacions escèniques. En el teatre medieval rebien molta importància aquests elements per tal d'aconseguir efectes sorprenents i espectaculars, i cridar, així, l'atenció dels espectadors. **2** ^{ESC} Conjunt de mitjans d'arrel medieval que permeten la posada en escena de la *Festa d'Elx*. També fa referència a l'espai que conté aquests elements. *Tramoia alta/aèria*. També denominada Cel (→*Cel*). Es troba situada a la cúpula de Santa Maria, amagada pel llenç, i té l'objectiu de fer possible l'aparició dels aparells aeris. Està formada per una plataforma sobre el buit de la cúpula on trobem la càbria, la tròcola, les maromes i, a l'exterior, el torn. *Tramoia baixa/terrestre*. Es troba situada sota el cadafal i es compon del llit (→*persiana*) i del sepulcre (→*fossa*), que permeten el canvi respectiu del nen i de l'Àngel Major per la imatge de la Mare de Déu.

TRAMOISTA. *m* **1** Constructor de tramoies. **2** ^{ESC} Persona que treballa en el muntatge i funcionament de les tramoies de la *Festa*.

TRÀNSIT. *m* ^{REL} Concepte referit al traspàs de Maria que posa de manifest la temporalitat de l'esdeveniment, conseqüència del caràcter pur i sense pecat de la Mare de Déu. Aquest sentit també apareix en altres denominacions: Repòs, Pausa, Dormició, etc. (→*Dormició*).

TRINITAT. *f* **1** Les tres persones divines en un sol Déu. **2 a)** ^{PER} Grup format per un sacerdot (→*Pare Etern*) i dos nens que representen les tres persones divines, encarregat de coronar la Mare de Déu des de l'aparell aeri de la coronació. **b)** ^{ESC} Denominació que també rep l'aparell de la coronació (→*coronació*).

TRÒCOLA. [cast.] *f* **1** Roda amb una superfície acanalada per on passa una corda. **2** ^{ESC} Politja doble situada al vèrtex de la càbria (→*càbria*) per on passen les maromes que han de subjectar els aparells aeris: per la corriola superior, la de la coronació, i, per la inferior, la de la mangrana i l'araceli. Permet la simultaneïtat en escena de la coronació (→*coronació*).

VESPRA. *f* **1** Dia anterior a una festivitat. **2** ^{FES} Primera jornada de la representació que se celebra el 14 d'agost, vigília de la festivitat de l'Assumpció, que té com a argument la mort de Maria, acompanyada dels apòstols, i la pujada al cel de la seua ànima.

VESPRES. *f* **1** Hora canònica que conforma la cerimònia litúrgica del vespre. **2** Cerimonial que té lloc abans de cada acte on el clergat de Santa Maria, després d'accedir processionalment a l'església, canta un himne, les antífoes de la salmòdia, el responsori i el *Magnificat*.

VINGUDA DE LA MARE DE DÉU, LA. *f* ^{FES} Commemoració que té lloc el 28 i 29 de desembre on es rememora la llegenda que narra la trobada el 1370 a la platja del Tamarit (Santa Pola) d'una arca amb la inscripció «Sóc per a Elx» que contenia una imatge de la Mare de Déu i un llibret amb la música i lletra de la *Festa*, per part del guardacostes

Francesc Cantó. Aquest fet pretén datar el *Misteri d'Elx* al s. XIV, encara que fins a finals del s. XVII no es documenta, en cap escrit sobre la *Festa*, aquesta llegenda.

3. CONCLUSIÓ

En el moment que vaig començar a arregar termes per a aquest vocabulari em va sorprendre la riquesa lèxica de la *Festa d'Elx*. Aquesta aproximació només mostra una part, potser la més coneguda, però encara resten per definir una gran quantitat de mots, sobretot denominacions populars emprades per la gent que treballa dins de la *Festa*. És important la conservació de les paraules i, en aquest cas, on el castellà comença a traduir i crear designacions noves per als elements de la *Festa*, aliens a tota tradició, és més urgent reclamar un patrimoni molt fàcilment destructible.

Per a més endavant deixem la realització d'un vocabulari més exhaustiu (tant quant als termes com a les definicions), amb cites documentals i il·lustracions. Però, ara per ara, només volem deixar constància que la llengua del *Misteri d'Elx* no comença i acaba en el text de la representació sinó que s'escampa per tots els racons de la *Festa* il·licitana.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia general

CARMONA MUELA, Juan, *Iconografía cristiana. Guía básica para estudiantes*, Istmo, Madrid, 1998.

CASTAÑO GARCIA, Joan, *Repertori bibliogràfic de la Festa d'Elx*, Institució Alfons el Magnànim-IVEI-Ajuntament d'Elx, València, 1994.

LLORENÇ, Alfons, «Glossari», *Mon i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986, p. 39-43

MAESTRE MORENO, Luis, «Glosario», *Misteri d'Elx. Tradición y cultura*. Múrcia, Diario La Verdad-Ajuntament d'Elx-FIATC, Elx, 1995.

Diccionaris

ALCOVER, Antoni M^a i MOLL, Francesc de B., *Diccionari català-valencià-balear*, Moll Palma de Mallorca, 1976.

CIRLOT, Juan Eduardo, *Diccionario de símbolos*, Ediciones Siruela, Madrid, 1997 (1958, 1a ed.)

COROMINES, Joan, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Curial Edicions Catalanes-«la Caixa», Barcelona, 1986 [1981, 1a ed.]

Diccionario de la Lengua Española, Real Academia de la Lengua Española, Madrid, 1992.

Diccionari de la Llengua Catalana, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1985. [1982, 1a ed.]

Diccionario Akal/Grove de la Música, Ediciones Akal, Madrid, 2000.

VIDAL MANZANARES, César, *Diccionario de la tres religiones monoteístas*, Alianza Editorial, Madrid, 1993.

Fonts bibliogràfiques sobre la Festa d'Elx

ÀLVAREZ FORTES, Anna M^a i CASTAÑO GARCIA, Joan, «Una notícia de la Festa d'Elx de l'any 1523», *Festa d'Elx*, 39 (1987), p. 41-50.

ARGEMÍ, Aurelí, «El Misteri d'Elx en el context del culte cristià», a AD, *Món i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986, p. 79-86.

CASTAÑO GARCIA, Joan: «Los gozos asuncionistas ilicitanos y su relación con la Festa d'Elx», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 28 (1979), p. 115-127.

—«La Festa d'Elx cien años atrás», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 40 (1983), p. 157-187.

—«La música a l'església de Santa Maria», *Cabanilles*, 18-19-20 (1986).

—«Guia de la representació», AD, *La Festa d'Elx*, Patronat Nacional del Misteri d'Elx, Alacant, 1989, p. 33-56.

—«Jesucrist, possible personatge de la Festa d'Elx», *Festa d'Elx*, 41 (1989), p. 129-152.

—*La imagen de la Virgen de la Asunción, patrona de Elche*, Caja de Ahorros Provincial-Patronat Nacional del Misteri d'Elx, Alacant, 1991.

—*El llit de la Mare de Déu d'Elx*, Ajuntament d'Elx, col. «Temes d'Elx», Elx, 1991.

—«Antecedents», en AD, *El Cel en la Festa*, Patronat del Misteri d'Elx-Diputació d'Alacant, Alacant, 1995, p. 3-6.

—*L'organització de la Festa d'Elx a través del temps*, Consell Valencià de Cultura, València, 1997.

—«Guía de la Festividad», en AD, *La Festa o Misteri d'Elx*, Patronat Nacional del Misteri d'Elx, Alacant, 1998, p. 57-70 (edició ampliada; 1a ed., 1989).

—«La tramoya de la Festa o Misterio de Elche y su evolución histórica», en AD, *El Misterio de Elche. La Festa d'Elx*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert»-Ministerio de Educación y Cultura-Patronat del Misteri d'Elx, Elx, 1998, p. 97-118.

—«L'organització de la Festa a través del temps», CASTAÑO, Joan i SANSANO, Biel (eds.), *Història i crítica de la Festa d'Elx*, Universitat d'Alacant, 1999, p. 341-359 (versió revisada de l'article aparegut en *Món i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1986, p. 55-68).

—«La tradició de la "Vinguda" de la Mare de Déu, origen llegendari de la Festa o Misteri d'Elx», en *Estudis de llengua i literatura catalanes/ XXXVIII. Homenatge a Arthur Terry*, vol. II, PAM, Barcelona, 1999.

CASTAÑO, Joan i SANSANO, Gabriel, «La Festa o Misteri d'Elx segons una consuetud inèdita del segle XVIII», en *Actes del Vuité Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes/II*, PAM, Barcelona, 1988, p. 291-301.

—«El text literari de la Festa o Misteri d'Elx: Notes a la seua evolució», a *Festa d'Elx*, 44 (1992), p. 93-99.

FERRANDO, Antoni, «La llengua del Misteri d'Elx», en *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge a Germà Colon*, M. Metzeltin, Tübingen, 1989, p. 75-89.

- GÓMEZ MUNTANÉ, M. Carme, «Al voltant de la música del Misteri d'Elx (Consuetes de 1709 i 1722)», en AD, *Món i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986, p. 255-263.
- GROS I PUJOL, Miquel, «La celebració litúrgica de l'Assumpció», en AD, *Món i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986, p. 87-91.
- JAÉN I URBAN, Gaspar (dir.), *Guía de la Arquitectura de la Provincia de Alicante*, COACV-Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alcant, 1999.
- JAÉN I URBAN, Gaspar i SERRANO BRU, Antonio, «Algunes notes sobre el cel i la tramoia alta de la Festa d'Elx», en AD, *El Cel en la Festa*, Patronat del Misteri d'Elx-Diputació d'Alacant, Alacant, 1995, p. 16-21.
- LLOBREGAT, Enrique A., «El cerimonial litúrgico fuente gestual del Misteri d'Elx», *L'Arrel*, 4 (1983), p. 41-57.
- LLORENÇ, Alfons, «Aproximació al món literari de la Festa d'Elx», *Festa d'Elx*, 39 (1987), p. 109-123.
- MASSIP I BONET, Francesc, *Teatre religiós medieval als Països Catalans*, Edicions 62-Institut del Teatre, Barcelona, 1984.
- «Els elements de l'escenari horitzontal (cadafal i andador) del Misteri d'Elx», *La Rella*, 5 (1985), p. 23-30.
- *Consueta de 1709. Estudi crític del text*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986.
- «Nous manuscrits de la Festa d'Elx: els quaderns dels cantors», *Festa d'Elx*, 41 (1989), p. 189-200.
- *La Festa d'Elx i els misteris medievals europeus*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert»-Ajuntament d'Elx, Alacant, 1991.
- MASSIP, Francesc i KOVÁKS, Lenke, «Fent camí amb la Mare de Déu: el seguici marià a la Festa d'Elx», *Festa d'Elx*, 48 (1997), p. 115-117.
- NAVARRO, Rafael, «Història de la Festa d'Elx», en AD, *La Festa d'Elx*, Patronat del Misteri d'Elx, Alacant, 1989, p. 11-32.
- QUIRANTE, Luis, «Notes sobre l'escenografia de la Festa d'Elx: la Coronació», *La Rella*, 5 (1985), p. 11-21.
- *Teatro asuncionista valenciano de los siglos XV i XVI*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1987.
- «L'escenografia del Misteri d'Elx», *Saó*, monogràfic 12 (1992), p. 22-23.
- RAFANEL·L, August, «El misteriós llemosí de la Festa d'Elx: les constants d'un discurs perifèric», *La Rella*, 8 (1989), p. 31-39.
- RAMOS FOLQUÉS, Alejandro *Historia de Elche*, tall. Lepanto, Elx, 1970.
- VICENS, Mª Teresa, *Iconografia assumpcionista*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986.